

ОСНОВНІ ШКОЛИ І ТЕЧІЇ СУЧАСНОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Біхевіористський напрямок досліджень політики (Ч.Мерріам, Г.Лассуелл та ін.)

Наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. домінуючою методологією у політичній науці був позитивізм, вивчалися проблеми свободи, порядок і суспільний прогрес, значення солідаризму в розвитку суспільства, ідеальні типи влади, види і роль еліт в суспільстві, роль і місце політичних подій в політичній системі суспільства, проблеми міжнародних відносин, та з 30-х рр. XX ст. розвиток політичної науки пішов кількома шляхами. В державах із тоталітарним режимом політологія стала елементом ідеології та пропаганди, а у державах із ліберальним режимом – перетворилась на поведінкову науку, спрямовану на вивчення мотивів і чинників, що впливають на політичну поведінку людей.

Якщо раніше у О.Конта соціальні дії особи зумовлювались природними соціальними законами, то у К. Маркса – економічними відносинами, а у Е.Дюркгейма – надіндивідуальними структурами. Тому виникла проблема концентрації сучасного суспільства, політичного прогресу, виявлення внутрішніх механізмів повсякденної усвідомленої та неусвідомленої поведінки людей. Це намагалися здійснити нові політологічні теорії та концепції.

Серед цих концепцій від середини минулого століття виділяється т.з. біхевіоризм (від англ. behaviour – поведінка). Для цієї течії головним завданням був опис фактів, удосконалення методики спостереження, а не розробка понять чи пояснення суспільних явищ. У центрі його уваги були дослідження із політичної поведінки в інститутах влади, електоральної поведінки, політичного лідерства, функціонування засобів масової інформації, порівняльний аналіз партійних систем і режимів. Отже, біхевіоризм – така позиція, коли політична поведінка може і повинна

досліджуватися науковими методами, зокрема за допомогою кількісного методу, з метою розвитку політології виключно на основі емпіричних даних.

Родоначальниками біхевіоризму були американські психологи Едуард Торндайк (1874–1949 рр.) і Джон Уотсон (1878 – 1958 рр.). Одним із основних представників цього напрямку був *Чарльз Едвард Мерріам* (1874–1953 рр.) – видатний американський вчений, один із творців сучасної політології, засновник чикагської школи політичних досліджень. У своїх працях вчений розвивав біхевіоральний підхід до вивчення політичних феноменів. Розробляючи нову методологію наукового аналізу, Ч.Мерріам обґрунтовував необхідність міждисциплінарних досліджень, широкого використання кількісного методу, вимагав тісного зв'язку політичної науки із дійсністю. Всі ці питання широко висвітлені в його книзі «Нові аспекти політики», яка стала на довгі роки однією з найбільш значних політологічних праць.

Ч.Мерріам по суті стояв біля джерел формування нових напрямків політичних досліджень. Так, в центрі його уваги були проблеми політичної влади і теорії демократії, які він розглядав у працях «Політична влада: її структура і сфера впливу», «Нова демократія і новий деспотизм» (разом із Р.Мерріамом), «На порядку денному демократії», «Що таке демократія?».

Не менш серйозний внесок Ч.Мерріам привніс у дослідження американської партійної системи і політичного лідерства своїми працями «Американська партійна система» (разом із Г.Госнеллом), «Чотирьох американських партійних лідерів». Крім цього його цікавили питання політичної соціалізації громадянського виховання, викладені в книгах: «Виховання громадян: порівняльне дослідження методів громадянського виховання».

На позиціях біхевіоризму був інший американський політолог *Гарольд Дуайт Лассуелл* (1902–1978 рр.). Використовуючи методи психоаналізу, соціальної психології, вивчав політику як поведінку суспільно-політичних груп і систему аналізу процесу прийняття політичних рішень. Він був піонером аналізу влади як міжперсональної конструкції, що робить її атрибутом соціальних відносин.

Одночасно Г.Лассуелл опрацював проблеми функціонального підходу до політики, зокрема використовував методи психоаналізу, вивченні політичної поведінки і пропаганди.

Значну увагу вчений приділяв з'ясуванню ролі масових комунікацій в оформленні, поширенні символіки політичної влади (твори «Техніка пропаганди у світовій війні», «Пропаганда, комунікації і публічний порядок»).

Після війни Г.Лассуелл запропонував формулу масової комунікації: хто говорить – що повідомляє, яким каналом – кому, з яким ефектом? («Структура і функції комунікацій у науці»).

На думку вченого політична наука в широкому розумінні – це орган самопізнання і самовдосконалення людства у процесі загальнокосмічної еволюції. Таке визначення політичної влади автоматично робило аналіз політичних рішень центральним у політичній теорії. Він саме тому займався вивченням в онтологічному аспекті процесу аналізу політичних рішень, політичної еліти в різних режимах політичної влади, тобто аналізував, хто саме приймає політичне рішення.

Г.Лассуелл наголошував, що лише державна влада може приборкати владу ринкової стихії, лише вона «знає», у чому полягають інтереси громадян. Суб'єктом такої влади повинні виступати «політики-аналітики», що виконували б функцію контролю за політичною поведінкою індивідуалів (праця «Психопатологія і політика»). Влада без примусу, авторитетна влада з втіленням розумних початків – ідеал неолібералізму.

У сфері політичної соціології біхевіористи Ч.Мерріам, Г.Лассуелл, П.Лазарсфельд та ін.) домоглися значних успіхів при вивченні електоральної поведінки, розробці методики масових анкетних опитувань і лабораторних експериментів. Основною достоїнністю цього підходу служить точне відтворення актів соціальної дії.

Продовжили розробку цього напрямку небіхевіористи, насамперед *Джордж Хомаєс* (нар. 1910 р.) і *Лінер Блау* (нар. 1918 р.), які розробляли основні принципи класичного біхевіоризму, проголошуючи іншу схему поведінки: стимул – інтерпретація – реакція. Він вводить в процес вивчення

людської поведінки «проміжкові змінні» психологічного характеру, які виражають не можливі для споглядання механізми мотивації цієї поведінки. Однак, прихильники цього підходу ухиляються від аналізу самого процесу інтерпретації, обмежуючись реєстрацією зовнішніх впливів на психіку і зовнішніх поведінкових відповідей на ці впливи. Основними методами вивчення поведінки вони вважають споглядання і експеримент. Ряд вчених (Д.Уолш та ін.) піддають їх критиці, вказуючи, що ці два методи не можуть дати повні дані для аналізу.

Системний аналіз влади (Т.Парсонс, Д.Істон та ін.)

Із 60-х років біхевіоризм піддається критиці за фрагментарний підхід до аналізу фактів, що заважає глобальному підходу до політичних проблем, за псевдополітизм. На зміну біхевіоризму приходять *систематизм*, головними представниками якого були Т.Парсонс і Д.Істон. На їх думку головне завдання політології – не описувати й аналізувати факти, а тлумачити їх під кутом зору актуальних проблем суспільно-політичного розвитку.

Одним із основоположників сучасної соціологічної науки, одним із головних представників структурно-функціональної школи є *Толкотт Парсонс* (1902–1979 рр.). Він закінчив Амхерський коледж, Лондонську школу економіки і Гейдельберзький університет, де і захистив докторську дисертацію з економіки. У 50-х роках він стояв біля джерел зародження професійної соціології, створення Американської соціологічної асоціації, якої став президентом.

Т.Парсонс – автор цілого ряду праць. Серед них: «Структура соціальної дії», «Соціальна система», «До творення суспільної теорії дії», «Економіка і суспільство», «Теорія дії і людське існування» та ін.

Метою пошуку вченого була побудова теоретичної системи, яка б виявляла умови стабільності і виживання суспільства. Він розглядає суспільство як нескінченну множину взаємодії людей, у якій присутні аспекти відносно стійкої структури, які мають відповідні ролі і значення (функції).

Досягнення стабільності і виживання здійснюється завдяки відповідності системи чотирьох функціональних вимог: адаптації, прагнення досягнення мети, інтеграції і підтримки моделі. Функцію адаптації забезпечує економічна підсистема, функцію інтеграції – правові інститути і звичаї, функцію підтримки моделі – система вірувань, мораль і органи соціалізації (сім'я, освіта і т.д.). Політичні функції будь-якої системи складаються в її організації і функціонуванні з точки зору формування і здійснення колективної мети і установок.

В своїх роботах Т.Парсонс проаналізував причини, чому в суспільстві, поділеному на різноманітні групи, немає війни всіх проти всіх. На його думку, таким стримуючим фактором були суспільні цінності і норми, цінності та ролі.

Вчений також досліджував проблему суспільної еволюції, яка включала: по-перше, зростаючу диференціацію кожного її структурного елементу, по-друге, розвиток інтеграційних процесів, створення нових інтегративних структур. Політичну систему розглядав як підсистему суспільної системи, властивістю якої було досягнення цілей цілої системи. Головною властивістю політичної системи вважав владу. Остання, вказував вчений, була одним з основних символічних центрів, що забезпечує зв'язок між диференційованими частинами цілої системи.

У творі «Сім'я, соціалізація та процес взаємодії» аналізує проблему: як особистісні характеристики та культура інтегруються у суспільну систему. Т.Парсонс виділив два основних механізми цієї інтеграції: соціалізацію та соціальний контроль. Вважав, що внаслідок дії цих механізмів особистісні системи набували таких характеристик, які робили їх сумісними із структурою суспільної системи.

Продовжив розробку концепції системного аналізу влади канадсько-американський вчений *Девід Істон* (нар. 1917 р.), професор кількох канадських та американських університетів, з 1968–1969 рр. – президент Американської асоціації політичних наук, у 1984 р. – віце-президент Американської академії наук і мистецтв. Його основний внесок у політологію пов'язаний із застосуванням основних принципів і методів системного аналізу до вивчення функціонування політичної системи, а також із

дослідженням проблем політичної соціалізації.

У своїх всесвітньо відомих працях «Політична система», «Концептуальна структура для політичного аналізу», «Рамки політичного життя», «Системний аналіз політичного життя» він доказав, що політологія представляє собою емпірично орієнтовану сферу знань, яка характеризується високим ступенем науковості. Він запропонував сувору систему категорій і понять теорії.

Емпірична направленість його концепції виявляється у теорії політичної системи. Він розуміє її як механізм авторитетного розподілу ресурсів, який функціонує, реагуючи на імпульси із зовнішнього середовища. Роль різних елементів у цьому механізмі неоднакова. Але всі разом вони забезпечують стабільність і мінливість суспільства, сприяють запобіганню конфліктів і антагонізмів між різними групами інтересів.

Головне призначення суспільно-політичної системи за Д.Істоном – виконання функцій розподілу цінностей та змушення більшості суспільства погодитися на нього на тривалий час. Невиконання системою розподілу призводить до зростання напруження у системі і навіть до її руйнування.

Він висловив також кілька міркувань методологічного характеру. По-перше, для розуміння системних процесів слід мати певний обсяг даних і вищий рівень узагальнення, оскільки голі факти за системного аналізу не можна пояснити, а тим паче прогнозувати події, тоді як від політики значною мірою власне це й вимагається. По-друге, політична теорія розглядає політичну систему як цілісну множину багатьох елементів, що самі також мають складну структуру. По-третє, аналіз політичної системи потребує двох підходів: соціально-психологічного і ситуаційного. По-четверте, політичне життя суспільства розглядається як динамічно неврівноважена система, де постійно відбуваються дестабілізація і стабілізація; повна статика системи на практиці неможлива. Все це визначало політичну систему як відкриту, динамічну систему, якій притаманні адаптація, модернізація, експансіонізм та певні цінності виживання.

Розглядаючи взаємодії політичної системи, Д.Істон зробив її аналіз на вході і виході системи. На вході – це

«вимоги», тобто висловлені всередині системи і звернені до владних органів думки з розподілу вартостей. На виході – у формі політичних рішень і дій. Тому після включення до світової політології комплексу тем, які вивчають політичні системи і процеси, подальшим кроком (у 70-х – 80-х роках) стало вивчення таких, що аналізують політичні рішення.

Однак, слід зауважити, що суспільно-політична модель Д.Істона не ідеальна, оскільки розглядає лише авторитарний характер розподілу вартостей. Тому і не дивно, що пізніше вона була доповнена й розвинута К.Дейчем і Н.Луманом.

Концепція елітократії і націократії (Р.Міллс та ін.)

У 50-х роках на відміну від Р.Міхельса із новою концепцією елітократії виступив американський політолог *Райт Міллс* (1916–1962 рр.), який у праці «Панівна еліта» включав у склад правлячої еліта США керівників корпорацій, високопоставлених державних службовців (офіційних керівників держави) і військових. Ці категорії утворюють ядро еліти, до яких примикають інтелектуали. Ці люди пов'язані загальними інтересами, цінностями, способом життя, колом спілкування і престижною освітою.

Все населення США, за Р.Міллсом, розподіляється на три рівні у залежності від ступеня доступу до влади: на нижньому рівні знаходиться основна маса населення, яке фактично не впливає на політику держави; на середньому – діють зацікавлені групи, які намагаються здійснювати тиск на структури влади; на вищому рівні зосереджена привілейована верства, яка приймає загальнообов'язкові державні рішення. Р.Міллс відзначав, що особи, що належать до цієї верстви, «займають у соціальній структурі стратегічні командні пункти, в яких зосереджені дійові засоби, які забезпечують владу, багатство і популярність».

Таким чином, представники цієї еліти володіють значними економічними, політичними і культурними капіталами. Об'єкт і культура особистого капіталу робить їх «зворотною частиною» американського суспільства, а висока ступінь самоідентифікації і групової об'єднаності – самою

організованою частиною населення, яка домінує над основною масою «простих американців». Між цими частинами – панівною і підпорядкованою – існує важковизначена для основної маси представників низів соціальна перегородка.

Політична соціологія (С.Ліпсет, М.Дюверже, Р.Арон та ін.)

В сучасній західній політології і соціології виділяється напрямок інституціональної соціології, який вивчає сталі форми організації і регулювання суспільного життя. До представників інституціональної соціології відносяться С.Ліпсет, М.Дюверже, Е.Ландберг, Б.Лаур та ін.).

Різні теоретико-методологічні орієнтації, яких притримуються прибічники інституціональної, політичної соціології, ґрунтуються на деякій загальній посилці. Соціальна поведінка людей вивчається у тісному взаємозв'язку із існуючою системою соціальних нормативних актів і індивідів, необхідність виникнення і функціонування яких прирівнюється до природно-історичної закономірності. Соціальні інститути передбачають світову регулюючу і організовану форми діяльності маси людей.

Одним із основоположників даного напрямку є *Сеймур Мартин Ліпсет* (нар. 1922 р.) – американський соціолог, політолог функціонального напрямку. Був професором ряду університетів, Президент Американської асоціації політичних наук, віцепрезидент Асоціації соціальних наук, Американської академії мистецтв і наук (1974–1978 рр.), член Національної академії наук і Національної академії освіти США, лауреат ряду премій.

На формування його поглядів суттєво вплинули ідеї М.Вебера, Р.Мертона, П.Сорокіна, П.Лазарсфельда. Основна проблема досліджень С.Ліпсета – демократія у сучасному світі. Свої погляди викладав у книгах «Політична людина», «Перша нова нація: Сполучені Штати в порівняльній історичній перспективі», «Соціальна мобільність в індустріальному суспільстві» та ін. На основі аналізу результатів виборів і опитування соціальної думки С.Ліпсет намагався виявити умови, причини і сили, які підтримують як про-, так і

антидемократичні рухи.

Досліджуючи демократію США, історію політичної системи країни, він приходить до висновку, що тут, як і у багатьох країнах, у період свого формування влада була узаконена завдяки харизмі. С.Ліпсет надавав велику увагу проблемі легітимності у сучасних суспільствах, стверджуючи, що стабільність будь-якого державного устрою повністю залежить від його законності і ефективності. Законність, з точки зору С.Ліпсета, носить оціночний характер, що зв'язано із здатністю системи формувати і підтримувати у мас переконання в тому, що функціонування існуючих політичних інститутів є найкращим. Ефективність, на його думку, переважно «інструментальна» і означає задоволення процесом управління соціальною системою.

Значна частина наукової діяльності С.Ліпсета присвячена дослідженню інтелектуальних еліт, їх ролі у функціонуванні влади, співвідношення національної і інтелектуальної еліт.

С.Ліпсет разом із Е.Шізом і Д.Беллом розробляв концепцію деідеологізації, переконував про прихід ери «кінця ідеології», яка проголошувала крах ідеології через повну втрату нею своєї ідейної значимості. В послідуючому він сам визнав помилковість своїх поглядів.

Із оригінальною інтерпретацією технократичних початків політичної системи заходу виступив французький політолог, історик *Моріс Дюверже* (нар. 1917 р.), професор політичної соціології, керівник центру порівняльного аналізу політичних систем, член Академії наук і мистецтв США.

У працях «Політичні партії», «Соціологія політики», «Вступ до політики», «Політична система Франції», «Демократія без народу» та ін. політичну соціологію розглядав як науку про владу, відносини «тих, хто керує» і «тих, ким керують» в різних людських суспільствах (його роботи широко відомі на заході, він неодноразово консулював ряд урядів з питань конституційного права і виборної боротьби), стверджує, що технократія в чистому вигляді ніде не існує, однак після розквіту ліберальної демократії (1870-1914 рр.), а потім після її кризи (1818-1939 рр.) на Заході виникла нова форма політичної організації і держави, яка включала в себе технократичні

елементи і яка приспонує їх із залишками ліберальної демократії (не втрачені повністю політичні свободи, ліберальна іноралістська ідеологія, гуманістичні культурні традиції) і з новою олігархією в образі капіталістів, техноструктури корпорацій і урядових закладів.

При цьому капіталісти-власники входять у склад могутньої верхівки техноструктури, яку називає політико-управлінською структурою. Вона складається із окремих замкнутих груп «мудреців», які приймають участь у підготовці державних рішень. Конгломератом цих груп є міністерства і вищий прошарок чиновництва. Все це називається управлінською техноструктурою.

Другий центр активності – сфера діяльності політики, не завжди компетентних у тих питаннях, рішення яких скріплюють підписами. Співробітництво між ними їх згуртовує воедино – підприємців і міністрів. Такий симбіоз М.Дюверже називає симбіозом капіталістичної плутократії і техноструктури. Ця двоєкість ще називається «технократією». Технократичну організацію він уподібнював дволикому божеству стародавніх римлян Янусу і цим же іменем назвав свою працю про генезу і еволюцію типу організацій («Янус. Два обличчя Заходу»).

Фундаментальна суперечність, по М.Дюверже, властива сучасному капіталізму, коріниться не в антагоністичному протистоянні суспільного характеру виробництва і приватного способу привласнення, а у протиріччі між кількісним ростом капіталізму і його якісною деградацією.

Ліквідацію цієї суперечності пов'язує із перспективою ліберального соціалізму, якому поволі сприяють технократичні заклади, служачи «загальним інтересам».

Одним із авторів концепції індустріального суспільства, деідеологізації політичної системи суспільства був *Раймон Арон* (1905-1983 рр.) – французький політолог, соціолог і публіцист. Професор ряду університетів, почесний ректор Гарвардського, Брюссельського, Базельського університетів. Активно співпрацював з газетами та журналами, був оглядачем і політичним редактором «Фігаро». У 1962 р. обраний віце-президентом Всесвітньої соціологічної асоціації, з 1963 р. – член Академії моральних і політичних наук Франції.

Р.Арон у своїх творах «Опій для інтелігенції», «Розчарування в прогресі», «Порівняльна німецька соціологія», «Основні течії соціологічної теорії», «Демократія і тоталітаризм», «Правлячі кола чи правлячий клас» звертається до аналізу концепцій багатьох мислителів, у т.ч. Ш.Монтеск'є, А.Токвіля, К.Маркса, М.Вебера, Е.Дюркгейма, визначенню їх внеску у філософію.

Одним із центральних питань його праць є проблема політичної влади, її дисперсії – розподілу між суб'єктами політики. Її наслідками є перепони до концентрації влади в одному центрі і зростання персоналізації влади. Останнє може привести до влади авторитарних лідерів.

Р.Арон, як вже вказувалось, був одним із авторів концепції деідеологізації, яка ґрунтувалася на тезі про відмирання ідеології в умовах функціонування індустріальної цивілізації.

В роботі «Опій для інтелігенції» Р.Арон піддав гострій критиці теорію і практику марксизму.

Р.Арон розділяв індустріальні суспільства на монополістичні та конституційно-плюралістичні. До перших відносив СРСР, де однопартійна система займала монополістичне становище у суспільстві. Аналізуючи інші, наголошував на великому значенні конституції та законів, які гарантували б або захищали соціальний, національний, економічний, культурний та політичний плюралізм у суспільстві.

Р.Арон, як один із творців теорії індустріального суспільства, передбачав, що на сучасному етапі розвитку цивілізації формується єдиний тип суспільства, різними модифікаціями якого є західна (демократична) модель і радянська (тоталітарна). Конфлікти індустріальної цивілізації він бачить у суперечності між вимогами індустріального суспільства (жорсткій ієрархізації, централізації, дисципліні) і ідеалами демократії – свободою, рівністю. Протистояння цих протидіюючих тенденцій прирікає індустріальне суспільство на нестабільність.

У розробці теорії міжнародної політики (праці «Мир і війна», «Клаузевиц: філософія війни») Р.Арон виходив із необхідності врахування у міжнародних відносинах всіх

факторів впливу, як раціональних, так і ірраціональних. В якості головної проблеми міжнародної політики він розглядав проблему колективного індивідуального виживання, яка в історії людської цивілізації ніколи не знаходила свого вирішення, оскільки вона була зв'язана із створенням універсальної держави і утвердженням загального царства закону.

Психоаналітичні концепції політики (Ж.Лакан та ін.)

У кінці XIX – першій половині XX ст. на фоні загальної тенденції до обґрунтування наукових знань утворився психологічний напрямок у політології та соціології, представники якого твердили, що основні причини суспільних явищ і процесів полягають у психіці індивідів та суспільства. Почали розвиватись такі напрямки, як психологічний еволюціонізм (Ф.Уорд, Ф.Гіддс), психологія народів (М.Ландарус, В.Вундт), психологія натовпу (Г.Лебон), наслідування (Г.Тард), інтеракціонізму (У.Кулі, Г.Мід), інстинктивізму (В.Мак-Дугалл), психоаналізу (З.Фрейд) та ін.

У сучасній політології та соціології ці напрямки отримують дальший розвиток у психоаналітичній концепції політики. Найбільш яскравими представниками цього напрямку є Ж.Лакан і Ч.Мерріам.

Жак Лакан (1901–1981 рр.) – французький теоретик і практик так званого «структурного психоаналізу», засновник і керівник Паризької школи фрейдизму (1964–1980 рр.). Своєю метою ставив «повернення до Фрейда». Ж.Лакан використовував думку З.Фрейда про особливе значення мови для характеристики несвідомого і його продуктів, уточнюючи і розширюючи цю думку у зв'язку із новим досвідом структурної лінгвістики і з практикою літературного авангарду.

Погляди Ж.Лакана зазнали певної еволюції. Якщо у 20–40-х роках знаходився під впливом екзистенціалістсько-феноменологічної традиції і основні поняття в його працях були «обріз», «уявлюваний», «суб'єкт», «історичність», то вже у 60-х роках головною проблемою у творчості стає роль мови і символу у структурі несвідомого, які пов'язує із концепцією

«структурного психоаналізу». В цій концепції Ж.Лакан виділяє декілька найбільш важливих, програмних тез. Вони викладені в його головних працях – «Тексти» і «Функції і поле мови та мови в психоаналізі». Вчений визначає, що несвідоме структуроване як мова. Всі людські бажання висуються у вже існуючі символічні порядки, головною формою якого є мова. Чисто домовне несвідоме нам не дано: судити про нього ж можна тільки на основі розповіді особи про свої сни і бажання. Несвідоме – це мова «Другого», «Іншого». Звідси він виводить тріаду основних понять : «реальне» – «уявлюване» – «символічне». Вона приблизно відповідає фрейдівській тріаді «Воно – Я – Над-Я». Символічне у Ж.Лакана – це структурована сила, яка панує і над «реальним», і над «уявлюваним». «Реальне» вчений одночасно вважає і незглядиме, і неможливе; це хаос, який недоступний іменуванню. «Уявлюване» – це індивідуальна варіація символічного порядку, побудована на ілюзорному баченні.

Як бачимо, Ж.Лакан оголошував нетотожність думки і існування, їх опосередкованість мовою. Він відхилив і інтуїцію, яка носить надмовний характер. Несвідоме, по Ж.Лакану, вписане в культуру і до відомого ступеня раціоналізоване. Він вважав, що «структурний психоаналіз» не можна назвати лікуванням в прямому значенні слова, бо воно не видужання, не звільнення від страждань, а лише мовна проробка словесних виразів мети.

В теперішній час існує декілька активно працюючих лаканівських шкіл.

Теорія соціально-політичних конфліктів (П.Блау, К.Боулдінг, Р.Дарендорф)

Поняття політика і конфлікт завжди йшли і йдуть нерозривно, на протязі всієї історії людства. Про суперечності, конфлікти між різними суспільними станами писали ще античні історики. Французькі вчені періоду Реставрації дійшли до розуміння боротьби як суспільної сили суспільного прогресу. Вчені Нового часу, зокрема Г.Спенсер, розглядали соціальні суперечності, конфлікти з позицій соціал-дарвінізму, рахуючи їх неминучим явищем в історії людського суспільства і стимулом

соціального розвитку. Приблизно так же розглядали конфлікти М.Вебер, називаючи їх «боротьбою»; Л.Гумплович, У.Самнер, М.Веблен, А.Смолл, Г.Зіммель та ін. називали їх «суперечкою», вважаючи його психологічно обумовленим явищем і однією із форм соціалізації.

Вчені Новітнього часу розробили теорію соціально-політичних конфліктів. Серед них слід відзначити П.Блау, Л.Козера, К.Боулдінга, Р.Дарендорфа та ін.

Пітер Мікаел Блау (нар. 1918 р.) – американський соціолог, професор соціології, президент Американської соціологічної асоціації (1973–1974 рр.).

У своїх перших дослідженнях, синтезуючи ідеї М.Вебера із структурно-функціональним підходом, П.Блау робить намагання визначити джерела структурних змін у формальних організаціях і тенденції розвитку бюрократичних організацій у сучасному капіталістичному суспільстві. Вважається одним із творців концепції соціального обміну, але концентрує увагу не на вивченні психологічних мотивів міжособистих відносин, а намагається надати постулатам обміну в більшій мірі соціологічну орієнтацію, комбінуючи їх із категоріями структурного функціоналізму і теорією конфлікту.

Важливе місце серед концепцій соціально-політичних конфліктів, яка претендує на універсальність, займає «загальна теорія конфліктів» американського економіста, соціолога, політолога, письменника, спеціаліста по загальній теорії систем **Кеннета Еварта Боулдінга** (нар. 1910 р.). Вчений із 1968 р. працює в Колорадському університеті, перший президент «Товариства по дослідженню в галузі загальної теорії систем» (1954 р.).

К.Боулдінг виходить із принципу ізоморфізму всіх думуючих систем у природі і суспільстві, із чого виводить необхідність створення загальної теорії систем як «скелета науки», на який нарощується «плоть і кров окремих дисциплін і окремих предметів дослідження в їх русі до впорядкування в послідовно побудованому тілі знань».

Головним показником прогресу, за К.Боулдінгом, є покращення якості життя. В цьому зв'язку на перший план в його працях висувається завдання забезпечення стабільного

миру, вирішення якого вимагає формування цілісного погляду на взаємозв'язок всіх процесів суспільного життя в рамках системи «людина – суспільство – природа», розуміння кризового характеру існування цієї системи і відповідно розробки проблематики управлінського оволодіння кризовим розвитком.

В працях «Конфлікт і захист. Загальна теорія», «Загальна теорія систем – скелет науки» К.Боулдінг наголошує, що всі конфлікти, кризи мають загальні елементи і загальні взірці розвитку. Тому вивчення, знання «загальної теорії конфліктів» дозволить суспільним силам контролювати конфлікти, керувати ними, прогнозувати їх наслідки.

А що лежить в основі «загальної теорії» К.Боулдінга? Вчений наголошує, що, по-перше, в природі людини лежить намагання до постійної ворожнечі, до ескаляції насилля. По-друге, конфлікт визначає ситуацію, в якій обидві сторони усвідомлюють несумісність своїх позицій, але і відношення до конфлікту у них різне. Сторони розробляють стратегію і тактику боротьби. Це не значить, що конфлікт можливо і потрібно подолати. По-третє, вчений розглядає два аспекти соціально-політичного конфлікту – статичний і динамічний. В статичному – аналізуються сторони конфлікту і відносини між ними. Оскільки тут виступають окремі особи, організації, групи (етнічні, релігійні, професійні, вікові тощо), то вони поділяються на особові, організаційні і групові. В динамічному – спонукальні сили поведінки людини в конфлікті. По-четверте, конфлікти можна подолати і розв'язати, маніпулюючи змінами подразників, цінностями і потягами індивідів, не йдучи до радикальної зміни суспільного ладу.

Інтерес до конфліктів відроджується і в Європі. У 1965 р. сучасний німецький дослідник *Ральф Дарендорф* (нар. 1929 р., професор ряду університетів, 1968-1974 рр. – член федерального управління Вільної демократичної партії Німеччини, з 1974 р. – директор Лондонської школи економіки і політичних наук, із 1982 р. – голова правління Фонду Фрідріха Наумана, активний прихильний і пропагандист концепції «посткапіталізму» і «індустріального суспільства») опублікував книгу під назвою «Класова структура і класовий конфлікт».

Через два роки в Америці вийшло його есе «Поza утопією», в якому аналізує будівництво нової моделі суспільства.

Якщо Л.Козер захищав теорію рівноваги суспільства, позитивну роль конфліктів і зміцнення його єдності, то Р.Дарендорф вважав конфлікт перманентним (від лат. постійний) станом соціального організму. «Не наявність, а відсутність конфлікту, – стверджує вчений, – є чимось дивним і ненормальним. Привід до підозрливості виникає тоді, коли проявляється суспільство чи організація, в яких не видно проявів конфлікту».

Для нього в кожному суспільстві завжди присутні дезінтеграція і конфлікти. «В людських суспільствах не існує постійності, оскільки в них нема нічого сталого. Тому саме в конфліктах і знаходяться творче ядро всяких співтовариств і можливість свободи».

В своїх роботах Р.Дарендорф розкриває суть конфлікту:

- суспільства відрізняються не наявністю чи відсутністю конфліктів, а відношенням влади до них;
- любе суспільство постійно піддається змінам, соціально-політичні зміни повсюдні;
- кожний елемент суспільства сприяє змінам;
- всі суспільства спираються на примус одних членів іншими.

Тому, відмічає Р.Дарендорф, для суспільства характерна нерівність по відношенню людей до розподільчої влади; звідси різні їх інтереси і прагнення, що викликає тертя, антагонізми і як результат зміни у суспільстві. Придушений конфлікт порівнюється із злоякісною пухлиною на тілі суспільного організму.

Але хід суспільного розвитку допускає можливість впливу. На його думку, перед західними країнами відкривається інша перспектива, ніж її передбачав К.Маркс. Воно має перспективу еволюційних змін, а не революційних переворотів. Робітничий клас Заходу може домогтися змін шляхом згод із владою і підприємцями. Демократичне суспільство, якщо виникає конфлікт, раціональними методами регулює його. «Той, хто вмів впоратися із конфліктами шляхом їх визнання і регулювання, той бере під свій контроль ритм історії. Хто

опускає таку можливість, отримує цей ритм собі у противники».

Відмічаючи антифункціональну направленість концепції Р.Дарендорфа, не треба його відносити до політичного радикалізму. Не випадково Р.Дарендорф назвав себе сучасним лібералом і різко критикував К.Маркса, який обґрунтовував неминучість крайніх форм класового конфлікту, впритул до відкритої громадянської війни.

Продовжили цю проблематику на Заході Алвін Гоулднер, Р.Мілліс, Римський клуб. Не випадково останній Всесвітній конгрес політології (Сеул, 1997 р.) був присвячений повністю цій тематиці.

Компаративістика як метод аналізу різновидних політичних систем

(Г.Алмонд, С.Верба, К.Дойч, С.Хантінгтон та ін.)

У сучасний період формується нова галузь політичної науки – компаративістика (від лат. *comparativus* – порівняльний), в основі якої лежить вияв подібностей або відмінностей типів політичних систем суспільства, політичних інститутів, процесів і явищ з метою їх кількісної й якісної характеристики, класифікації, впорядкування та практичного використання в іншому соціополітичному середовищі. Найбільш яскравими представниками цього напрямку є Г.Алмонд, С.Верба, К.Дойч, С.Хантінгтон.

Габріель Алмонд (нар. 1911 р.) – видатний американський політолог і соціолог. Професор Стенфордського університету, член Американської академії мистецтва і наук, почесний президент Американської асоціації політичних наук. Він вважається класиком компаративістського підходу до дослідження політичних систем суспільства.

Спираючись на методологію структурного функціоналізму Т.Парсонса, він розглядає політичну сферу життя як систему, яка знаходиться у динамічній рівновазі і взаємодіє із іншими соціальними системами: економічною, соціальною, міжнародною, культурною. Звертаючи увагу на культурно-психологічну детермінацію політичної поведінки, Г.Алмонд став автором теорії політичної культури.

Культурна обумовленість політичних інститутів

прослідковується у сумісній роботі Г.Алмонда і *С.Верби* «Громадянська культура». Використовуючи компаративістський метод політичного аналізу, який продемонстрували на прикладі співставлення політичних культур народів п'яти країн: США, Мексики, Італії, Великобританії і Німеччини виділяють три «чисті типи» політичних культур і серед них виходять на змішані типи.

До «чистих типів», за їх визначенням, належать:

1. «Патріархальна» політична культура (властива, наприклад, африканським племенам, починає дедалі розвиватись в Україні), для якої характерна повна відсутність інтересу населення до політичного життя, політичної системи країни (песимізм).

2. Підданська політична культура (культура підпорядкованості), за якої члени суспільства зацікавлені в результатах діяльності політичної системи суспільства, але їх не цікавить, як ці результати досягаються.

3. Активістська або культура участі – люди зацікавлені не тільки, що їм дає політична система, як функціонує, але й беруть участь в політичній діяльності.

Окремо виділяють змішаний тип політичної культури, що формується на основі трьох «чистих» типів. Такою є т.зв. громадянська (цивільна) культура. Вона виникла на Заході в умовах довготривалого і порівняно безкризового, відносно спокійного і ненасильницького розвитку політичної системи суспільства.

Поступовість цього процесу зумовила те, що нові орієнтації не заміняли собою старі, а зливалися з ними, внаслідок цього формувалася політична культура поміркованості.

Отже, політична культура за Г.Алмондом і С.Вербою виступає психологічним виміром політичної системи і включає в себе фундаментальні цінності народу. Завдяки їм стає зрозумілою мотивація політичної участі, його направленості, можливі форми інституціалізації, характер взаємодії політичної системи із зовнішнім середовищем.

В сучасній західній компаративістиці важливе місце займають прикладні історико-соціологічні дослідження,

результати яких часто використовуються в процесі прийняття політичних рішень, дослідження модернізації суспільства.

В рамках теорії модернізації авторитетною на Заході є концепція соціальної революції як кризи процесу політичної модернізації. Одним із провідних вчених, які займаються цією тематикою є американський політолог і соціолог *С.П. Хантінгтон*. Згідно його поглядів, найбільш сприятливий ґрунт для соціальної революції існує в тих суспільствах, які вже вступили на шлях модернізації, але ще не здійснили її. Соціальна революція покликана ліквідувати розрив між зростаючим рівнем політичного розвитку широких прошарків суспільства і відстаючим від нього рівнем модернізації політичних інститутів, їх демократизації.

Згідно концепції вченого, побудованій на базі теорії масового суспільства, висунення мас на авансцену політичного і суспільного життя приводить до соціальних криз, політичної нестабільності, дестабілізації всієї сукупності суспільних відносин. Щоб уникнути цих небажаних явищ, особливий акцент робить на політичні і правові аспекти.

Особливо слід відзначити його працю «Політична влада: США / СРСР», написану у співавторстві з відомим вченим і державним та політичним діячем З.Бжезинським.

Порівняльне дослідження вчених охоплює широкий спектр проблем: політичне мислення, кадрову політику та практику прийняття політичних рішень. У книжці, базуючись на компаративістському методі, проаналізовано протиріччя в американській та радянській політиці. Праця доводить важливість порівняльних досліджень як для розуміння міжнародної політики, так і для розуміння процесів, що відбувалися в одній окремо взятій країні, розкриває способи, шляхи та методи, якими ідеологія впливала на політичне життя.

Концепції політичного плюралізму та її проблеми (А.Бентлі, К.Понпер, І.Берлін, Дж.Роулз та ін.)

Концепції політичного плюралізму в своїй основі мають твердження, що в умовах значної соціальної стратифікації постіндустріального суспільства й вільного волевиявлення –

політична влада і прийняття рішень стають результатом вільної гри інтересів, конкуренції різних соціальних груп. Політична влада розподіляється між різними системними суб'єктами влади, відбувається її «дифузія», що є виразом плюралізму групових інтересів. Роль держави ж полягає в арбітражі між групами, формуванні умов вільного доступу до влади, дотриманні «правил гри».

До засновників політичного плюралізму відносять американців *Джеймса Медісона* (1752–1836 рр.) і *Джона Дьюї* (1859–1952 рр.), англійських дослідників *Джон Стюарта Мілля* (1806–1873 рр.) і *Гарольда Ласкі* (1893–1950 рр.), німецького вченого *Отто фон Гірке* (1841–1921 рр.). Основним джерелом суспільного прогресу, на думку засновників плюралістичної демократії, є вільне самовираження індивідуальних і групових інтересів, що включає не тільки співробітництво, а й конкуренцію і конфлікт між ними. З одного боку це дає змогу творчо самовиразитися, з іншого боку – сама конкуренція і розв'язання конфліктів, розвиваючи зановязатливість та ініціативність, стимулюють розвиток і особи, і суспільства. Зрозуміло, що плюралізм можливий лише в суспільстві, заснованому на приватній власності, індивідуалізмі, конкуренції. Основна функція плюралізму – легітимізація різноманітності, спрямована на утвердження свободи. Плюралізм розуміють як форму вираження свободи, свободи висловлювати і захищати свої інтереси для всіх соціальних і політичних груп, що не перебувають поза законом, тобто діють у межах конституції. Але це не тільки принцип, а й певний механізм виконання влади в державі, тому включає не лише легітимізацію різних інтересів, а й механізм регулювання конфліктів між цими інтересами, механізм стабілізації соціального організму. Оскільки на практиці в плюралістичній політичній системі соціальні й політичні інтереси у вигляді груп інтересів діють через залежні від їхньої діяльності державно-правові інститути, в операційно-політичному плані плюралізм означає доступ до державної влади всіх зацікавлених груп, залежно від їх соціальної значущості й сили, інституціоналізацію каналів впливу на політичні інститути суспільства всіх груп інтересів.

Першою великою теоретичною розробкою цього напрямку стала книга *Артура Бенті* (1870–1957 рр.) «Процес державного управління. Вивчення суспільних тисків». Він став своєю працею родоначальником теорії «зацікавлених груп», бо головною тезою було твердження про те, що діяльність людей завжди зумовлена їх інтересами і направлена, по суті справи, на забезпечення своїх інтересів у групах. В основі цих груп – спільність інтересів. Отже, групи – це масова діяльність людей в рамках реалізації інтересів. При цьому інтереси груп визначаються не заявами й ідеологією взагалі, а поведінкою її членів, у ході якого відбувається тиск уособлених ними суспільних сил на уряд. При цьому сильні групи пригнічують слабкі, а державне регулювання включає і регулювання конфліктів, і досягнення рівноваги між конкуруючими групами. Стабільність же самих державних інститутів, що зумовлює стабільність державного управління, залежить від їхньої здатності знаходити прийнятні компромісні способи розв'язання міжгрупових конфліктів і виступати арбітром.

А.Бентлі не заперечував гідність марксистського аналізу ролі класів у політиці, але відносив класи до груп із «множинними інтересами», схильних до стабільного існування і які не мають в силу цього великого значення при динамічному сприйнятті і аналізі політичної владної діяльності, сприйнятті політики в динаміці. Концепція «соціальногрупового підходу» в політиці стала важливою методологічною орієнтацією в політології і політичній соціології протягом всього ХХ століття.

Ідеї А.Бентлі у 30-х роках підхопили «чикагська школа» та інші дослідники (Р.Даль, Д.Трумен, В.Кей), які у своїх дослідженнях аналізують політичний процес як взаємодію груп в процесі розподілу ресурсів у суспільстві. При цьому поведінка груп визначається установками і нормами поведінки її членів, керуючою роллю групових еліт і лідерів, а сам процес взаємодії спрямований на досягнення рівноваги й стабільності.

Зрозумілим є також інтерес західних політологів до проблем гармонізації загальних суспільних цілей і всього спектра індивідуальних і групових інтересів. Дослідники Р.Нісбет, В.Паккард, Р.Нозік розробляють цю проблему в рамках відомої соціально-філософської ідеї Дж.Мілля про

необхідність взаємного визнання інтересів і формування почуття єдності. Сформульовано загальний принцип «гуманоцентризму» – творення умов для самореалізації кожної особистості і опанування нею загальнокультурними цінностями. З практично-політичного блоку пропонується обмежити інтенсивність представництва інтересів і так підвищити здатність до компромісів, налагодити цілісно-суспільний зв'язок.

Теорія плюралістичної демократії на практиці об'єднує певний комплекс проблем, пов'язаних із дослідженням різних груп і союзів, політичних партій і партійних систем, парламентських фракцій і їх прав на опозицію тощо. У зв'язку з цим виробляється сукупність практичних критеріїв і показників й ефективності демократичного плюралізму – багатопартійність, політична конкуренція, умови для політичної диференціації, принципи масової мобілізації, чому присвятив ряд праць М.Дюверже.

Політичний плюралізм у неоліберально-демократичному суспільстві – це основа для досягнення таких демократичних цінностей, як свобода, рівність, справедливість. Повставши й розвиваючись у руслі ідеалів буржуазно-демократичних революцій, він має безпосередній зв'язок і з завоюваннями парламентської демократії, і з загальним виборчим правом, і з робітничим рухом, і з діяльністю профспілок. За сучасних умов він все більше означає появу найширших можливостей участі всіх, без винятку, громадян в управлінні суспільством і прийнятті політичних рішень через різні союзи, партії, а також різноманітні рухи й громадські ініціативи. Саме на цій основі плюралістичне суспільство ототожнюється з гуманістичним і демократичним, відкритим суспільством. Останнє поняття розширив *Карл Раймонд Поннер* (1902–1994 рр., англійський філософ, політолог, соціолог). Вчений до 1927 р. працював у Вені, з 1937 по 1945 рр. – у Новій Зеландії, з 1945 р. – до середини 70-х років – професор Лондонської школи економіки і політичних наук. Великий вплив на нього мала школа позитивізму, але свою філософсько-політичну концепцію – критичний раціоналізм, теорію росту наукових знань побудував як антитезу позитивізму. Висунув основне завдання – проблему

відділення наукових знань від ненаукових.

В соціальній сфері виступив з критикою марксизму. Він заперечує об'єктивні закони суспільного розвитку і можливість соціального прогнозування. Ідеалом для нього було відкрите суспільство. Свої основні положення даного суспільства і виклав у всевітньо відомій праці «Відкрите суспільство і його вороги».

Це таке суспільство, на думку вченого, де діє ефективний суспільний контроль над владою, реформи відбуваються без примусу, громадянство навчилося критично ставитися до різних заборон, свідомо індивідууми приймають «рішення», панує закон.

Поряд з цим у другій половині ХХ ст. все більше уваги приділяється вивченню таких важливих вартостей як свобода та справедливість, причому аналіз включає структуру та різні значення цих понять.

Ідеологічними «ворогами» «відкритого суспільства», вважає К.Поппер, були Платон, Г.Гегель і К.Маркс, дав їм розгорнуту критику. До мислителів, які репрезентують «відкрите суспільство» він відносив Сократа і І.Канта.

К.Поппер робить розмежування відкритого і закритого суспільств. Для «закритих» суспільств характерне: магїзм, догматизм, колективїзм, що поєднується в одноосібному правлінї, вождїзм. Для «відкритого» – ірраціоналізм, критицизм, індивідуалїзм, представницька форма правління. В основї лежить плюралїзм і ринкова економіка. Але підкреслює, що Західні суспільства далекі від досконалості, не у всьому чесні і справедливі. Серед проблем такого суспільства називає злочинність, зловживання вільного ринку. Необхідно далі працювати над проблемами свободи, чесності і справедливості.

З цим пов'язана друга обставина – «вільному ринку потрібен захист закону». Влада закону – чи не найважливіша гарантія і ринку, і «відкритого» суспільства.

Торкаючись проблем переходу колишніх соціалістичних країн до «відкритого суспільства», зазначає, що створення нових законів – це лише частина проблеми, інша – «втїлення в життя гідного законодавства». Це «складніше, ніж його створити». Це означає, що необхідно виховувати «слуг закону», підготувати

належним чином кадри.

Цікаво, що Карл Раймонд Поппер і Фрїдрїх Август фон Хаєк були друзями. Ці титани політичної думки ХХ ст. разом утворили ще у 40-х роках Товариство «Мон-Перелїн», де відстоювали ідеї лібералїзму.

Подальше усвідомлення набутого людством досвіду та розвиток уявлень про свободу особистості, плюралістичну форму організації державного життя в останній чвертї ХХ столїття здійснювала значна група вчених у різних країнах свїту. Серед когорти вчених виділяються постатї І.Берліна та Д.Роулза, вчення яких дає найбільшу змогу зрозуміти сучасні підходи до зазначених проблем.

Ісаїя Берлін – англїйський філософ, політичний мислитель, лауреат Нобелівської премії. Свою концепцію свободи особистості найповніше виклав у праці «Чотири есе про свободу».

При аналізі поняття свобода він ґрунтовно проаналїзував два, на його погляд, «центральні» значення свободи. Перше, він його називає «негативним», пов'язане із відповіддю на запитання: «В яких межах суб'єкту дозволено чи слід дозволити робити те, що він може робити і бути тим, чим він може бути, без втручання інших осіб?». Друге – «позитивне» – міститься у відповідї на запитання: «Що, чи хто є джерелом контролю чи втручання, за допомогою якого можна переконати когось робити саме так, чи бути саме таким?».

У першому значенні політична свобода є лише простором у межах якого людина може діяти без завад з боку інших людей. На його думку, підвалини ліберальної моралї полягали у: «...ревності свободи; не ставитися до людей так, як я не хочу, щоб вони ставилися до мене; сплачувати борги тим, завдяки кому тільки ї стала можливою моя свобода, процвітання чи освіта; справедливості у її найпростїшому і найунїверсальнїшому розумінні». І.Берлін підкреслив, що свобода особистості з необхідністю вимагає і є можливою лише за умов реалїзації у суспільствї самоврядування, як форми державного устрою.

«Позитивне значення свободи пов'язане з бажанням індивіда бути самому собі паном, щоб усе залежало не від будь-

яких зовнішніх сил, а лише від самої особистості». Однак І.Берлін зазначає, що автономне бачення свободи, заперечуючи примус як форму керівництва особою, створює умови, за яких стає можливим керівництво особою іншими засобами – з допомогою пропаганди, маніпулюванням засобами масової інформації, впровадженням тиранії моди тощо. Ідея автономії особистості передбачає особливий тип людини «внутрішньоспрямованої», яка не зважає на суспільне середовище. На його думку, «позитивний» тип свободи сприяє встановленню за певних умов патерналізму та тиранії.

Джон Роулз (нар. 1921 р.) – американський політичний філософ, керував кафедрою філософії та політичних наук Корнельського університету, працював у Гарварді, протягом останніх п'ятдесяти років справляв найсильніший окремий вплив на англо-американську політичну філософію. У ранніх роботах, видрукуваних у провідних наукових журналах, було намічено головні проблеми справедливості, а в пізніших статтях та лекціях було включено певну кількість теоретичних висновків. Всі роботи зібрано в одну працю і видано під назвою «Теорія справедливості» (1971 р.). У 1985 р. вийшла в світ праця «Справедливість як обопільна чесність: політична, не метафізична». Головний свій внесок на філософсько-політичній ниві він зробив, сформулювавши протилежну утилітаризму етичну теорію. В політичній царині його оцінка справедливості вважається словом на захист лібералізму в його американському розумінні, або ж соціальної демократії в європейському.

Теорія справедливості Дж.Роулза присвячена перш за все проблемам функціонування держави. Він вважав, що співпраця та співжиття людей в будь-яких суспільних структурах вимагають встановлення принципів справедливості, що відповідали би людським прагненням до свободи та рівності. Базовими положеннями процедури встановлення цих принципів має бути рівність та свобода учасників конвенції. Але вимагав дотримання таких принципів:

1. Кожна людина має рівне право на найбільшу свободу, яка б не обмежувала таку ж само свободу інших.
2. Соціальна й економічна нерівність мають регулюватися таким чином, щоб це забезпечувало: а) найбільшу

нигду найменш привілейованим; б) відкритий для всіх до призначень на посади і в установи за умови справедливої рівності можливостей.

На погляд Дж.Роулза необхідно, щоб особи мали максимальне зменшення можливих втрат та максимальне збільшення користі. Самі свободи він розглядає в контексті класичного набору ліберальних свобод, при цьому головний наголос робить на їх рівності для всіх громадян суспільства. Характеризуючи систему свобод особистості, Дж.Роулз першочергове значення надавав «базовим свободам»: свободі слова, об'єднань, вибору місця життя, занять та стилю життя. «Базові» або «головні» свободи передбачали також правовий захист з боку ліберальної держави, зокрема – заборону необгрунтованого арешту тощо.

Окрім зазначених свобод, «головні» свободи громадян мали охоплювати й економічні свободи. Він вважав, що ці «головні» свободи слід розглядати як межі автономії особистості. Зміст або набір головних свобод не мав бути постійним, чи незмінним. Вони повинні були сприяти реалізації та розвитку можливостей автономного мислення та діяльності кожного індивіда, відповідно до конкретної історичної ситуації.

Дж.Роулз вважав, що нерівність потрібно обмежувати. На його думку, суспільні та економічні форми нерівності мали бути відрегульовані так, щоб для усіх верств населення усі суспільні положення мали бути доступними для кожного; принцип рівності шансів. Він підкреслював важливість встановлення демократичної процедури прийняття рішень, заперечував ідеї необмеженої конкуренції як принципу функціонування суспільства.

Теорію Дж.Роулза певні вчені піддавали сумніву на фундаментальному рівні. Дехто розглядав його концепцію благ першорядного значення як відображення невиправданого індивідуалізму. Хоча теорія Дж.Роулза здобула небагато палких прихильників, вона викликала до життя яскраву критичну течію в політичній філософії і привернула увагу політиків ліберального та, особливо, соціал-демократичного спрямування, як прийнятна філософська основа для політики, якій вони віддають перевагу.

Теорія поліархії Р.Даля

Як відомо, демократія має горизонтальний і вертикальний виміри. У горизонтальному вимірі вона ґрунтується на принципі рівності і означає правління народу. У вертикальному вимірі демократія визначає рівність як рівність можливостей, ґрунтується на принципі свободи й означає владу множинних конкуруючих меншин, або поліархію (від грецького *poly* – багато і *arche* – влада).

Питаннями поліархії займалися протягом суспільної історії чимало мислителів, але всезагальний інтерес викликала в середині 50-х років концепція поліархії, розроблена *Робертом Аланом Далем* (нар. 1915 р.).

Р.Даль – видатний представник американської політичної думки, професор Йельського університету, один із класиків сучасної політології. Світове визнання принесли йому такі роботи, як «Хто править», «Вступ в теорію демократії», «Політична опозиція в західних демократіях», «Демократія, свобода та рівність», «Дилеми плюралістичної демократії», «Поліархія. Участь та опозиція», «Поліархія, плюралізм та простір» та ін.

У своїх працях вчений заклав з позицій біхевіористської методології основи плюралістичної теорії політичної діяльності, сучасної концепції поліархії, яку тлумачить як діяльність, що відмінна від демократичного ідеалу, проте надає можливості політичної участі, а групам та лідерам – можливість відкритого суперництва в боротьбі за владу.

Р.Даль розглядає фундаментальні для політичної філософії питання: суть і особливості політики, управління, процеси прийняття рішень, співвідношення свободи і рівності, умови трансформації політичних систем, права опозиції в демократичному суспільстві.

Поліархію інтерпретує вчений як особливий тип режиму, який відмінний від інших відносно високою терпимістю до опозиції і відносно широкими можливостями впливу на поведінку уряду. Р.Даль визначив передумови існування поліархії. В центрі уваги автора були питання методології політичного аналізу, викладені у роботі «Сучасний політичний аналіз». Вона включає в себе визначення природи влади,

авторитету, впливу, управління, класифікацію методів владного впливу по положенню в офіційній ієрархії, по судженням очевидців, по реальній політичній ролі, по активності участі у прийнятті рішень. Ним запропоновані оригінальні критерії для типологізації політичних систем, визначення ступеня залучення громадян в управління ними, проаналізовані фактори участі і неучасті людей у політиці.

Вже багато років Р.Даль є президентом Американської асоціації політичної науки.

Отже, широке коло питань сучасної політики проаналізували Ч.Мерріам, Г.Лассуелл, Т.Парсонс, Д.Істон, Р.Міллс, С.Лінсет, Д.Дюверже, Р.Арон, Ж.Лакан, К.Боулдінг, Р.Дарендорф, Г.Алмонд, С.Верба, С.Хантінгтон, А.Бентлі, К.Поппер, І.Берлін, Дж.Роулз, Р.Даль та інші політологи. Вдосконалюється методологія політичної науки, створюється комплекс методів системно-функціонального аналізу суспільства і дій людей; розробляється методика функціонального аналізу політичних систем і процесів на емпіричній основі, застосовуються до аналізу політики методи соціальної психології і психоаналізу, вдосконалюється методика аналізу прийняття політичних рішень, вивчаються політичні засоби захисту прав людини та ін. Досягнення політології отримали широке визнання (нагородження вчених Нобелівськими преміями), її розробки широко використовуються політичними діячами Західної Європи і Америки, урядами і політичними партіями, тим самим підтверджуючи їх практичну ефективність.

Політичні ідеї пройшли довгу еволюцію, в ході якої проявилися певні закономірності:

- розвиток політичних ідей в цілому відображав потреби і рівень розвитку суспільства в різні періоди історії;
- основною лінією політичного аналізу є еволюція влади, взаємовідносин держави і людини;
- розвиток політичних ідей йшов від загальних проблем до часткових, від держави до людини;
- поступово зростала авторитетність питання прав і свобод особи;
- політичні ідеї ставали все більш реалістичними, які

спиралися на політичну практику, виник безпосередній взаємозв'язок політичної науки і політичної дійсності.

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1993.
3. Артемов Г. Политическая социология. – М., 2000.
4. Берлін І. Чотири есе про свободу. – К., 1994.
5. Боуддинг К. Общая теория систем – скелет науки // Исследования по общей теории систем. – М., 1969.
6. Даль Р. Политархия, плюрализм и пространство // Вопросы философии. – 1994. – №3.
7. Енциклопедія політичної думки (за ред. Д.Міллера). – К., 2000.
8. Липсет С. Политическая социология // Американская социология. – М., 1978.
9. Миллс Р. Властвующая элита. – М., 1959.
10. Мухаев Р. Хрестоматія по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений. – М., 2000.
11. Політологічний енциклопедичний словник (за ред. Ю.Шемшученка). – К., 1997.
12. Політологія: історія та методологія (за заг. ред. Ф.Кирилюка). – К., 2000. – Част.І. «Сучасна західна політична думка». – С.143-168.
13. Політологія: наука про політику (за заг. ред. В.Кремень). – К., 2002. – Розд.І, §7 «Сучасні політичні вчення Заходу».
14. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги. – К., 1994.
15. Ролз Дж. політичний лібералізм. – К., 2000.
16. Федосеев А.А. Современная американская буржуазная политология. – Ленинград, 1989. – Гл.ІІ, §1. Ч.Мерриам.
17. Федосеев А.А. Современная американская буржуазная политология. – Ленинград, 1989. – Гл.ІІ, §2. Г.Лассуэлл.
18. Хрестоматія з історії всесвітньої політичної думки. – Миколаїв, 2002.
19. Хто є хто в європейській та американській політичній науці? Малий політологічний словник. – Львів, 1997.
20. Шляхтун П. Політологія (теорія та історія політ. науки). – К., 2002.
21. Adamova K., Křížkovský. Politologie. – Praha, 1997. – S.27-77.
22. Haskó K., Hülvely I. Bevezetés a politikatudományba. – Budapest, 2000. – III R.